

עומקא דפרשה

הקב"ה לחברותא או שיעור
קובעי עיתים

שער הציון

גדרי חובת הכרת הטוב

הכרת הטוב להורים

חובת הכרת הטוב

הכרת הטוב להקב"ה

אמירת יישר כח לכהנים

הכרת הטוב במקורות

טעם הכרת הטוב וגדריה

פר' וארא - בענין הכרת הטוב

עריש"ק כ"ט טבת תש"ע

הכרת הטוב להקב"ה

הרב שלמה זלמן כהן

כתיב בפרשת ביכורים [דברים כו, ג] ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום וגו'. וברש"י הביא מהספרי, ואמרת אליו, שאינך כפוי טובה.

והדברים צריכים תבלין, אמאי כתיב דאומר שאינו כפוי טובה, והיינו דאומר זאת בלשון שלילה מה שאינו עושה, ואמאי לא כתיב דאומר שהוא מכיר טובה.

ואשר ייראה בזה בעזה"י דנראה לומר דכל המהות והמושג הכרת הטוב, שייכא רק כלפי הטבה שבשר ודם הטיב עמו, דבהא הוא יכול להכיר בגודל ההטבה שהטיב עמו, משא"כ כלפי ההטבה שהשי"ת הטיב עמו, לעולם לא שייכא הכרת הטוב, דהא אין ביכולת האדם להכיר בהיקף ועומק גודל ההטבות והנפלאות שהשי"ת הטיב עמו, אך הא מיהא כאשר עושה ככל אשר בידו לפי השגתו, אזי עכ"פ אינו כפוי טובה, ומשו"ה א"ש דכתיב דאומר שאינו כפוי טובה, ולא כתיב דאומר שהוא מכיר טובה.

שואל בענין

הרב מנחם ש. כהן

א. בגמ' ב"ק צ"ב: הביאו בענין הכרת הטוב. מטבע הלשון לא לזרוק אבן לבור שנהנו ממנו והראשונים למדו שם שאין זה תגמול ושכר למי שנהנו ממנו דהרי אין זה שייך בדומם. אלא מצד המקבל לגמול רע הוי דבר שנוי והעושהו יצא מדרך הארץ. ובשטמ"ק בב"ק צ"ב: הביאו עובדה מהרי"ף שמיאן לדון ד"ת במרחץ שהיתה לו ממנו הנאה ולכן מיאן לדון במרחץ לפי שנהנה ממנו עי"ש.

וקצת יש לברר דבגמ' סנהדרין ו: מבואר עה"פ ויהי דוד עושה משפט וצדקה. שמתפרש צדקה על מי שחייבו בדין לפי שהוציא גזילה מתחת ידו. הרי שלהעמיד את משפט התורה, הוי בגדר עשיית צדקה. וכיצד ניתן להחשיב זאת כגמול רע, [וזה אין לפרש שיש חשש שידון שלא כדין דזה פשוט שאין לדיון לחשוש שידון שלא כדין]. ובגוף העובדה שם יש לברר מדוע נמנע הרי"ף מחמת הכרת הטוב למרחץ. ולא מחמת הכרת הטוב לבעל המרחץ עי"ש היטב.

ב. בגמ' ב"ק שם יליף ענין הכרת הטוב, מהמקרא לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. והאחרונים הקשו למה לא יליף מהא שאהרן הכהן היאור ולא משה.

וכפשוטו מכיון שהתורה נמקה טעם לתעב מצרי, נמצא מפורש במקרא הענין של הכרת הטוב.

ויתכן שהמכון לרמז מה שמבואר במהרש"א שם חיוב הכרת הטוב, הגם שעביד לך עושה הטובה רע. כגון מצרים שנשתעבדו בהם ומהרש"א שם כתב ענין זריקת הבנים ליאור ולא ידעתי למה נקט רק זה.

ג. בסוגיא גיטין המשחרר עבדו עובר בעשה דלעולם בהם תעבדו, וברמב"ן וברשב"א שם כתבו שהאיסור מצד לא תחנם ואין זה חנם מכיון שעביד לו טובה, ובארו שחיוב הכרת הטוב הוי כמו תשלום על הטובה שקיבל א"כ אין זה בחנם והרי זה כדוגמת מכירה.

ובכס"מ פ"ט הי"א מזכיה כתב שאיסור לא תחנם לא ניתר מחמת עביד לו טובה. דכיון שהוא עבדו אינו חייב לו שום גמול, ומ"מ את האיסור לשחרר עבדו סגי בחיוב הכרת הטוב, להתיר שחרור העבד. וחזו"ן גדר ממוצע בחיוב הכרת הטוב שלא יכול להחשב כשכר להתיר איסור דלא תחנם דחשיב מתנת חנם. ומ"מ די בזה להתיר איסור דלעולם בהם תעבדו ועי"ש באבן האזל.

אמירת יישר כח לכהנים

הרב אברהם ישעי' פרידליס

בספרי הפוסקים האחרונים מובא, דיש נוהגים דלאחר דלמינו הכהנים לברך את הקהל וירדו מן הדוכן, אומרים להם הציבור "יישר כח", (מט"א סי' תקצ"ב יא. ערוה"ש סי' קכ"ח דד'. ומשנ"ב שם ס"ק ס'). וכן היה נוהג מרן הגרי"ז זצ"ל.

ויש לעיין מה שייך להודות לכהנים על ברכתם, והרי הם מחוייבים בזה מן הדין משום מצות עשה דאורייתא. ויש ליישב בכמה דרכים:

(א) דכיון שיכלו לקיים את המצוה במקום אחר ולברך ציבור אחר, על זה יש להודות להם, וכעין דאיתא בתרו"מ שטובת הנאה לבעלים, אע"פ שהישראל מוכרח לתת. (וכ"כ בחידושי הרש"ש מס' שביעית פ"ד מ"ב).

(ב) עוד י"ל דאף שמוחייבים לברך את העם, מ"מ הרי ביכולתם להפקיע את עצמם מן החיוב, ע"י שיצאו מביהכ"נ קודם חיובם, ולכן ראוי להחזיק להם טובה. (וכ"כ בספר "ברית אבות" סי' יג' מד').

(ג) עוד י"ל דאמירת היישר כח אינה על עצם ברכת הכהנים, אלא על כך שמברכים "באהבה", דהנה מדאורייתא לא מצינו שצריך להיות דוקא באהבה, ומקור דין זה הוא בזוה"ק, (פר' נשא). ומשום דלפעמים צריכים הכהנים להתאמץ לברך באהבה, על כן מודים להם. (וכ"כ בספר "תשובות והנהגות" ח"ה סי' מ"ט).

(ד) עוד י"ל ובהקדם דברי ספר "החדשים", דכשם שיש לכהנים מצוה לברך, כך יש לישראל מצוה להתברך. עכ"ד. ולפי"ז יש לבאר, דההודאה לכהנים אינה על עצם ברכתם, אלא הכרת הטוב על שזיכו את הקהל במצוה זו, דהא אם היו משתמטים מלברך, לא היו השומעים מקיימים מצותם. (וכ"כ בספר "יסודי ישרון").

(ה) עוד י"ל דמפני שברכת כהנים מיוחדת מכל עבודת הכהנים שאין בה טובת הנאה לכהן, לכן יש להודות לכהנים על זה באופן מיוחד. (שם).

(ו) עוד נראה לומר, דהנה בפרשתנו מתבאר, שמשא רבינו לא היכה את היאור, כיון שנהנה ממנו בהיותו קטן, ואע"פ שהיאור הוא דומם, ותמוה מה שייך כלפיו הכרת הטוב, ומבארים בעלי המוסר, דהכרת הטוב אינה רק כדי להחזיק טובה לנותן, אלא כדי להרגיל את האדם לתקן את מידותיו בשלמות, ולהחזיק טובה למועיל לו.

ולפי"ז י"ל גם כאן, דאע"פ שהכהנים מחוייבים לקיים את מצותם, מ"מ כיון שהציבור קיבל מהם ברכה, צריך להחזיק להם טובה.

(ז) עוד נראה לבאר, ובהקדם דברי הרמב"ם, (פ"ד מהל' כלי המקדש ה"ב). שכתב וז"ל: וצריך כל אדם מיישראל לנהוג בהן [בכהנים] כבוד הרבה, ע"כ. ועי' ברמ"א (ח"ו סי' תכ"ד). שכתב בשם הריב"ש, דמשום הכי בושט של כהן יותר גדולה מאיש אחר, והמבזהו צריך לשלם יותר. ע"כ.

ולפי"ז י"ל דאע"פ שמעיקר הדין אין חיוב להכיר לכהנים טובה, מ"מ מצד דין זה ראוי להודות להם על ברכתם, דבזה ניכר שנוהגים בהן כבוד הרבה.

[אלא דיש מקום להעיר בזה, דא"כ אמאי הוי זה רק מנהג להודות לכהנים, ולא מעיקרא דדינא.]

(ח) עוד נראה לומר, דהנה פירוש המילים "יישר כח" מבואר בגמ' (מס' שבת פז.) דהוא לשון הסכמה, דאיתא שם בגמ' ג' דברים עשה משה מדעתו, ואחד מהם הוא שבירת הלוחות, ומנלן דהסכים הקב"ה על ידו, שנאמר "אשר שיברת" יישר כח ששיברת, עכ"ד הגמ'. ופי' רש"י שם בד"ה אשר: שאישורו ושיבחו על שבירתן. ע"כ. ובגליון הש"ס שם, הוסיף דאשר הוא כמו ישר. עי"ש.

ועיין במדרש (במדבר"ר ג' ה'), דכשחטאו ישראל בעגל ניטלה העבודה מהבכורות וניתנה לכהנים, ע"כ. ולכן לאחר ברכת הכהנים שיש לה דין "עבודה", כמבואר בגמ' (מנחות יח.), אומרים להם יישר כח, שמבטא אישור על הזכות שזכו בה הכהנים.

הנה בלשון הקודש יש משמעות כפולה למילה הודאה, האחד מלשון הסכמה, כמו הודאת בעל דין לדברי חברו, והשני הודאה מלשון תודה, וביאר מרן הגרי"ו הוטנר זצ"ל בספרו פחד יצחק (חנוכה מאמר ב' פ"ב). דבשעה שאדם מביע הכרת הטוב לחברו, ונותן לו תודה, יש כאן הודאת בעל דין שנהנה וקיבל טובה מחברו, והוסיף שם עוד, ולכן נקראת האומה הישראלית בשם "יהודים", להראות שכלל ישראל מודים תמיד לה' על רוב חסדיו, ועי"ש.

ולפי"ז נראה שיהו גם הביאור במילים "יישר כח" כלומר הסכמה ואישור שקיבל מחברו, (כמבואר בגמ' הנ"ל). וברכה לעתיד שיישר ויתחזק כוחו.

הכרת הטוב במקורות מהתורה וחז"ל

הרב יצחק זאב פיש

מתוך הספר "לעולם אודך" העתיד לראות אור בקרוב בס"ד

- "ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחוהו" (בראשית מ"ג, ו) ובבעה"ט: כפוי טובה (היה)
- "לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דברים כ"ג, ו) וברש"י אף שזרקו בניכם ליאור, ומה טעם לפי שהיו להם אכסניא בשעת הדחק)
- "הלה" תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך" (דברים ל"ב, ו)
- "ויאמר שאול אל הקני סורו מתוך העמלקי פן תספה עמו ואתה עשית חסד עם כל ישראל" (שמואל א' טו, ו)
- "אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמי חסד" (שמואל ב' י"ב)
- "ידע שור קונוה וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן" (ישעיה א, ג)
- "כסף הרביתי לה, וזהו עשו לבעל" (הושע ב, י)
- "מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי" (תהלים קט"ז)
- "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו" (משלי י"ז, ג)
- "ויאמר זכריה בן יהוידע הכהן כה אמר אלקים וגו' וירגמהו אבן במצוות המלך ולא זכר יואש המלך החסד אשר עשה יהוידע אביו עמו ויהרוג את בנו" (דה"ב כד)

- "בשר בשדה טריפה לכלב תשליכון אותו" (שמות כ"ב, ו) שנאמר "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו", אמר הקב"ה תן לו שכרו. (מכילתא משפטים)
- "ולקחת מראשית כל פרי האדמה ושמת בטנא ובאת אל הכהן ואמרת אליו" (דברים כ"ג, ו) ואמרת אליו שאינך כפוי טובה. (ספרי שם)
- אין אוכלים פירות שביעית אלא בטובה. (שביעית ד, ב)
- סברא אסור לאדם שיהנה בלא ברכה. (ברכות לה, ו) וברש"י סברא דכיון שנהנה צריך להודות למי שבראם)
- אורח טוב אומר כל מה שטרח בעה"ב לא טרח אלא בשבילי אורח רע אומר לא טרח בעה"ב אלא לעצמו. (ברכות נח)
- נלינה בכפרים וכו' בא ואראך אותם שהשפעת להם טובה והם כופרים בכך. (עירובין כא, א)
- אמר אביי משבק איניש גולפא (קנקן) ומשכא (עור בהמה) לאושפיזא, על שנתן לו מיטה חינוך והנהו. (יומא יב)
- רבי חייא הוה משכח מידי ומייתי לדביתיהו א"ל רב והוה קמצערא ליה למר, א"ל דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא. (יבמות סג)
- "ותרגנו באהליכם בשנאת ה' הוציאנו מארץ מצרים", אמר הקב"ה אני חשבתי לטובה והם חשבו לרעה. (סוטה לה)
- חמריה למריה טיבותא לשקיה. (ב"ק צב, א)
- חזקה אין אדם מעיז פנים בפני בעל חובו. (ב"ק קז, ו) וברש"י בפני זה שעשה עמו (טובה)
- אמרה מידת הדין לפני הקב"ה חזקה עשיתי לו כל הניסים הללו [ניצל מסנחריב, ונפרע מחליו, רש"י] ולא אמר לפניך שירה לכך נסתתם וכו'. (סנהדרין צד, א)
- תנא, רצועה של חמור היתה כדדרש ההוא גלילאה ידע שור קונוה וגו' אמר הקב"ה יבוא מי שמכיר אבוס בעליו ויפרע ממי שאינו מכיר אבוס בעליו. (מכות כג)
- אמר להם משה לישראל כפוי טובה בני כפוי טובה, דכתיב ונפשינו קצה בלחם הקלוקל. (ע"ז ה)
- א"ר בר חנינא כל העושה טובה למי שאינו יודע [שאינו מכיר בטובה] כאילו זורק אבן למרקוליס. (חולין קלג, ובגליון)
- אמר ר' חנינא שאלתי את ר"א מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים, א"ל, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים שאין לך כ"א ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים. (בכורות ה)
- מה עיסקו של סוס, אדם נותן לו מאכל ותכשיטין והוא עוקם צוארו ומבעטו, אתה לא תתן לו כשתכנסו לארץ תהיו זכורים לפרוע לטוב טובתו. (פסיקתא יב)
- חטאו ישראל בכפיות טובה, הביא עליהם איש כפוי טובה הוא עמלק. (תנחומא בשלח כה)
- אין לך קשה לפני הקב"ה יותר מכפיית טובה. (פדר"א פ"ז)
- "וירד ה' לראות את המגדל אשר בנו בני האדם", בני אדם הראשון שכפוי טובה היה ואמר "האשה אשר נתת עמדי". (חז"ל הו' רש"י בראשית יא, ה)
- "לך נא ואמר שלום אחיך ואת שלום הצאן והשיבני דבר" (בראשית ל"ד, ו) הדא אמר צריך אדם לשאול בשלום דבר שיש בו הנאה ממנו. (בר"ר ד"ג)
- "ויחן את פני העיר", התחיל יעקב אבינו מעמיד שם חנויות ומוכר בזול, הדא אמרה, צריך אדם להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנו. (בר"ר עטו)
- אמר משה לקב"ה, מפני שיתרו פתח לי פתח ביתו אני עמו כבן וכל הפותח פתח לחבירו נפשו חייב לו. (שמו"ר פ"ד)
- מכאן אכסניא שיש בידו לאכול, בכ"ז יקנה מן החנוני כדי להנות את אושפיזו. (מד"ר חקת)
- בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. (פסחים קט"ז: והיינו להכיר שאכן נעשתה טובה לנו ולא רק לאבותינו)
- מקיש כפיית טובה לכופר בעיקר. (ירוש' ברכות פ"ט)
- הכופר בטובתו של תבירו סופו לכפור בטובתו של מקום. (מדרש הגדול שמות א, ה)
- מפני מה ענש הכתוב ביותר לכפוי טובה? הא למדת שכפיית טובה מביאה לכפירה בעיקר. (משנת רבי אליעזר)

טעם הכרת הטוב וגדריה

הרב ישראל הר כסף

איתא במדרש (שמו"ר ד, ב) "ובשעה שאמר לו הקב"ה "ועתה לכה אשלחך לפרעה" אמר לו ריבון העולם איני יכול מפני שקבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן. ומי שהוא פותח פתח לחבירו - נפשו הוא חייב לו". ולכאורה זה פלא כי מפורש שם במדרש (לא, לב) שאמר יתרו לבנותיו "למה עזבתן את האיש שמא ישא אחת מכם ואין אכילת לחם האמור כאן אלא אשה ודומה לו "כי את הלחם אשר הוא אוכל". וכן אמרו בברכות (סג) בפירוש ומה יתרו שלא התכוון אלא לכבוד עצמו וכו' שהרי נידוהו ולא היה במקומו מי שישא את בנותיו, מה גם ששמע שהציל אותן מידי הרועים, ואעפ"כ משה מרגיש מחוייב בטובתו של יתרו עד כדי כך שנפשו חייב לו. ויותר תימה לפי שהסברא הפשוטה שחובת הכרת הטוב היא כתשלום ותמורה על הטובה שעשה לו חברו, שכיון שהתאמץ ועשה בשבילי אני מוכרח להשיב לו ע"ז, ואם א"א להשיב מ"מ אכיר לו טובה ע"כ ונחשב כעין תשלום סמלי על טרחתו למעני. ולפי"ז כשם שא"צ להכיר טובה לפועל במפעל על חסדו שעושה למעננו כיון שמקבל משכורת ועושה רק לתועלתו הפרטית, ואפי' באופן שכוונתו להיטיב הלא סיבת ותכלית עשייתו היתה טובת עצמו א"כ מה הצורך להשיב ו"לשלם" לו בהכרת הטוב.

וכעין זה צ"ב במאמר חז"ל בב"ק צ"ב: בירא דשתית מיניה מיא אל תשדי ביה קלא וכן בפרשתנו שמצינו משה לא נצטווה לפגוע בחול מטעם הכרת הטוב ששייך אפי' בדומם. ותמיהה אנו כנ"ל הלא בדומם לא שייך כוונה לעשות דבר למעננו וכן לא שייך בו קבלת תמורה על ה"מאמץ". ועל מה ולמה ציוו אותנו חז"ל להכיר טובה לדומם. (מלבד השאלה מה התועלת לדומם בזה אלא מה שייך בזה להרגיש הכרת הטוב).

ובעצם, ספק זה אם אנחנו חייבים בהכרת הטוב למי שעשה דבר למעננו בשביל תועלת לעצמו או בדבר שנעשה ממילא ובלי טרחה ומאמץ מצוי מאוד, בכל נותני שירות שמטיבים עם הלוקח לתועלת עצמן, - ובשביל לבאר דבר זה נקדים עוד כמה קושיות ובעצה"י כולם יתבארו ויתורצו ע"י ביאור הגדר האמיתי ביסוד חוב הכרת הטוב.

החיי אדם בהל' כיבוד א"ר"א (כלל ס"ז ב) העמיד שאלה שבמושכל ראשון קשה לקבלה אבל אחרי התבוננות קשה לטרצה. וז"ל "יסכר פי דוברי שקר" האומרים שאינם צריכים להחזיק טובה לאב ואם כי להנאת עצמם היו מכוונים - וממילא נולד. וכיון שנולד מהם נתן הקב"ה הטבע שאב ואם יגדלו בניהם כטבע כל בהמה חיה ועוף שמגדלים בניהם ואין הבנים מחזיקים טובה לאבותיהם". ובמכתב מאליהו הוסיף בזה שהרי בכל מה שהשקיעו הפיקו הנאה רבה וממילא לטובת עצמם עשו. א"כ למה יש לנו חובת הכרת הטוב כלפיהם דלכאו' לא גרע מהפועל במפעל שמקריב ומוותר כדי לעמוד בדרישות העבודה, שודאי אין בעה"ב חייב לו הכרת הטוב כי לצורך פרנסתו והרי משלם לו על זה.

עוד קושיא חזקה מצאתי בספר "מי זהב" להגרי"פ גולדווסר שליט"א עפ"י החינוך באיסור לא תקום שכ' "משרטי המצוה שידע האדם ויתן אל ליבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא. על כן כשיצערורו או יכאיבוהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו וד' ית' גזר עליו בכך". וקשה מאוד כי לפי"ז למה נתחייבנו בהכרת הטוב כלפי המיטיבים לנו והלא הקב"ה הוא המיטיב לנו ולא הם.

ומכל הנ"ל מוכרחים אנו להבין שהתורה מלמדת אותנו השקפה אחרת לגמרי ביסוד הכרת הטוב, שלא בא כתמורה ותשלום לזולתו על מה שעשה למענו, אלא כמו שכ' במכתב מאליהו (ח"ג עמ' 99) שהכרת הטוב לדומם אע"פ שלא טרח בשבילנו ולא שייך לשלם לו מלמד אותנו שהחוב אינו מותנה בכוונותיו וטרחותיו של הנותן כלל. אלא שחובה היא על המקבל משום שקיבל ותו לא. כי בעל מעלת החסד שכל כולו חדור השאיפה לתת ולהעניק לזולת מכל אשר לו, הוא אשר מסוגל להרגיש בכל טובה קטנה אשר קיבל וירצה לגמול טובה תחת טובה. ועי' בקונו' החסד, ונמצא שהכרת הטוב שלו נובעת מכח הנתנה שבו, שאינו יכול לסבול שיקבל מחברו יותר ממה שיתן לו. ולפי"ז אין שום נפק"מ לגבי הכרת הטוב בין אם חברו המיטיב עמו נגד רצון עצמו או אם יש לו הנאה מהטובה, כי עכ"פ הוא עצמו הרי קיבל מאחרים וע"כ לא ידרוש ויחקור אם השני טרח וכמה וכיצד ולמה עשה זאת. אבל מי שמידתו נטילה הוא ממילא כפוי טובה, כי אינו מרגיש שום חוב לתת כנגד מה שהוא נוטל, כי לדעתו הנבערת כל מה שהוא מקבל "מגיע לו" ("שלך שלי") וע"כ לא יראה את הכרה אלא רק כשיעשו לו דבר מתוך קושי גדול ובביטול רצון הנותן.

ולפי"ז הכל מיושב שפיר, כי משה רבינו כיון שקיבל מיתרו לא בדק כלל אם כוונת יתרו היתה לטובתו או לטובת עצמו, כי הוא קיבל ועל עצם קבלתו - נפשו הוא חייב לו. וכן ההכרה בטוב הדומם הוא לא כי הוא נתן אלא כי אני קיבלתי ומוכרח אני להחזיר, והכל כדי לא להרגיש שהכל מגיע לי. וכן בענין כיבוד אב ואם מובן כי מאי נפק"מ למה עשו, הרי הבן קיבל מהם ובלי סוף, ואם "נותן" הוא (שזה יסוד מדת הכרת הטוב) הרי מוכרח הוא להשיב ולרצות ולגמול עמם טובה בכל מה שיוכל ובה יתיישב גם הקושיא מנקימה ששם התורה אסרה להשיב כגמולו הרע במה שהוא עשה לי. אבל הכרת הטוב כלל אינה תלויה במה שהוא נתן לי אלא במה שאני קיבלתי וסוכ"ס מוכרח אני להשיב.

ע"י בגמי ע"ז ה. כפויי טובה [פירש"י אינו מכירין להחזיק טובה לבעלים] דכתיב ונפשנו קצה בלחם הקלוקל וכו'. בני כפויי טובה דכתיב האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל. וכי רש"י - אשר נתת עמדי, לשון גנאי הוא שתולה הקלקלה במתנתו של מקום, והוא עשאה לו לעזר. ומבואר בדבריו [שהוצרך לפרש שהוא ל' גנאי] דהכפייית טובה היא בטובה גופא, [ולא רק שאינו מודה לנותן], והיינו שהחסרון הוא במה שהופך את טובת האשה לגנאי. [וכן במן שקיבלו טובה שא"צ לצאת לפנות ורגנו ע"ז כרעה, ע"ש ברש"י]. והיינו ד"כפייית טובה" פירושה הפיכת הטובה לרעה. וע"י רש"י פר' דברים בפס' אכל תשברו מאיתם בכסף וכו' כי ה' אלקיך ברכך (ב. ו-ז) לפיכך לא תכפו את טובתו להראות כאילו אתם עניים אלא הראו עצמכם עשירים. [וע"ע לק' בגדר הכרת הטוב דרש"י לשיטתו]. וע"י מהרש"א שם עצמכם לפי"ד דחמיר טפי.

אבל תוס' בע"ז שם כ' כפויי טובה - לכך קראם כפויי טובה שלא רצו לומר אתה תן לפי שלא היו רוצים להחזיק לו טובה בכך. וכ"מ בחי' הראב"ד. ומבואר דגם המניעה מלהחזיק טובה היא כפיות טובה ולא דוקא הפיכת הטובה לרעה. [וצ"ב לפי תוס' אמאי הוצרכו לפר' בגמי כפויי טובה מהלחם הקלוקל והרי היא גופא שלא אמרו תן אתה, היא הכפיות טובה].

ונראה דפלוג' רש"י ותוס' תליא בפני כפייית טובה אם כפיייה היא כיסוי או הפיכה. ומצאנו דנחלקו בזה ראשונים.

הרד"ק [בשרשים] פי' כפיה שבלשון רז"ל (שבת קכת). כופין את הסל לפני האפרוחים "ענין הכפיייה הוא שפני הכלי למטה וגבו למעלה. (וכן מוכח בכלים ז. ב). [וע"ש ברד"ק שהוא קרוב לכפיה מלשון הכרה, ויתכן משום שהכפיה היא הפיכת הרצון]. והיינו כשי' רש"י. וע"י רש"י באיכה (ג, טז) בפס' הכפישני באפר, שפי' "כפה אותי באפר ככלי הכפוי על פיו" והיינו כלי הפוך, וכן מוכח ברש"י יבמות קז: ד"ה במדה ע"ש.

אך בתוס' חכמי אנגליה (בקש"ק) כ' כפויי טובה, לשון כופה קערה כלומר שכופה ומכסה הטובה שעושה. וזו ש' תוס' כנ"ל שאינו רוצה להחזיק טובה דהיינו שמכסה ומעלים אותה. וכ"כ בס' הזכרון על פירש"י (דברים כג, ו) וז"ל וכפוי טובה הוא האדם המכחיש הטובה שעושים עמו וכופר בה, ונ"ל שהוא מלשון כופה עליו את הכלי, כלומר שמעלים הטובה וכאילו כופה פניה למטה כאדם הכופה את הכלי.

וע"י פחד יצחק (ר"ה ע"י מו) דחומרת כופר בטובת חבירו היא משום דאינו שוא"ת שאינו משלם כגמולו אלא הוא מעשה בקו"ע שכופר ומכלה חסדו של חבירו.

גדר הכרת הטוב

רש"י בב"ק צב: [עמ"ש בור ששתית ממנו] פי' דבר הנצרך לך פעם אחת שוב לא תבזהו. ומשמע דעיקר הכרת הטוב היא ההכרה, כלומר החשבת הטוב. [וא"ש למשנ"ל בשיטתו דכפייית טובה הוא ההפיכה מטובה לרעה, דהיינו זלזול במקום נתינת חשיבות].

אבל בשטמ"ק בשם גאון פי' קלא חתיכה של קרקע, כלומר שלא תלכלך אותו. ומדוהוצרך לפרש דקלא אינו אבן אלא עפר, מבו' דלא ניח"ל כרש"י דהחסרון בעצם הזריקה, אלא הגנאי הוא דוקא מפני שמלכלך. ויתכן דנחלקו אם העיקר ההכרה והכבוד ולכן לא תבזהו, או דהעיקר מה שגומל עם הנותן, ולכן האזהרה שלא יגמלהו רע.

וכ"ד רבינו יונה במשלי עה"פ משיב רעה תחת טובה (יז, ג) שכי' לא די אשר לא השיב טובה כאשר גמלוהו, אך הוא משיב רעה תחת טובה אשר היה חייב להשיב. ומבואר דס"ל שהחייב הוא להשיב טובה.

והר"י מייגאש (בשטמ"ק שם) כ' אמרו בירא דשתית מיניה לא תרמי ביה קלא וכו', כלומר לא תזלזל בו ולא תגמול אותו רע אחר שנתהנית ממנו. ומשמע דס"ל דאיכא לבי' הדינים.

ומצינו ב' דעות בזה בכתבי האחרונים, ד' הפחד יצחק (ר"ה ע"י מד) דעיקר החיוב הוא בתשלומי טובה כנגד טובה, וכי' בגדר הענין דאינו רק פרט של מדה שנוגה מתנות, שע"י תשלומי הטובה נפחתה תכונת המתנה. [שהרי באבידת אביו ואבידת רבו, אם אביו משלם לרב, של אביו קודמת, הרי שחובת הכרת הטוב דוחה את כבוד הרב]. אלא גדרה היא שעבוד של חסד, דהיינו שקבלת הטובה משעבדת את מקבל הטובה לשלם במעשי חסד כנגדה. [וע"י לק' בגדרי החיוב].

אך הגר"ל גורביץ (מאורי שערים שער העבודה פ"ד מא' ז) הכריח דאין העיקר בתשלומין, דממה שנקראת הכרת הטוב ולא תשלומי טובה, מוכח דהעיקר שיכיר האדם בטובה הנעשית לו, היפך טבעו לכפות הטובה. ולכן שייך אף לדומם ומבואר בזה ענין הכרת הטוב ליאור אע"פ דלכא"ו לא הפסיד ממה שלקה כיון שע"י נתקדש ש"ש.

שער הציון מורחב (בענייני הכר"ט למי שלא התכוון, למיטיב שגם הרע, לגוי, לבע"ח. וכן הכר"ט בעבודת ה' ובטעמי המצוות) ניתן לקבל במערכת (בדוא"ר).

אי' במ"ר שמות (פ"ד, ב) בשעה שאמר הקב"ה למשה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה, א"ל רבון העולם איני יכול, מפני שקיבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחברו, נפשו חייב לו. ופי' היפ"ת כלומר חייב למסור נפשו עליו.

וכי' החוה"ל בפתיחה לשער עבודת האלקים "כי כל מיטיב אלינו אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו להועיל לנו, ואם יקצר במעשהו לדבר שיקרהו וימנעהו מהיטיב אלינו, הודאתו חובה עלינו כיון שנתברר לנו כי דעתו עלינו לטוב וכי כוונתו להועיל לנו. ואם תגיע לנו שום טובה ע"י מי שלא כיון בה אלינו יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו ואין אנו חייבין בה". [ושמענין בזה ג' יסודות: א' דהוא חיוב. ב' דתלוי בכוונת המטיב ולכן אם לא הצליח, אכתי מחוייב לו הכר"ט. ג' מטעם הנ"ל אם קיבל טובה ללא כוונה אליו אין חיוב הכר"ט].

וע"י רשב"א גיטין לח. דהמשחרר עבדו מפני טובה שעשה לו אינו עובר בעשה דלעולם בהם תעבודו. ומבואר דהשבת טוב מפני טובה שעשה לו הוא חיוב גמור. וכן מבואר בד' רבינו יונה במשלי [שהובא לעיל] דחייב להשיב טובה.

וא"י בשבת ז' דהנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, והוכיח מזה בדחו"מ (ח"ג יב) שענין הכרת הטוב אינו מעלה ויתרון הכשר, "אלא דינים יש לו וגזל ממש יש בידו ועפ"י דין ממש יש למקבל להתבונן ולהכיר את הנותן גדולו ורוממותו". [וע"י מכתב מאליהו ח"ג ע"י צח].

ותיריה מזו שמענין בדברי החיי אדם בהל' כיבוד או"א (סז, א) דחיוב הכיבוד הוא פרע"ח שחייב הבן לפרוע לאביו ולאמו הטובה שגמלוהו.

מידה טובה או חיוב לחברו

מכל הנ"ל משמע דהחיוב בהכרת הטוב הוא כלפי חבירו, וכך מבואר בחי"א דהוא שורש חיוב כיבוד או"א. וכ"ה להדיא בפחד יצחק כנ"ל דהוא שעבוד לחברו. וכ"מ בתנא"ר פ"ח "ליחזיק לו טובה לחברו בפניו".

אכן ממה דמצינו דהחיוב אף לדומם ע"כ דאינו מחוייב בין אדם לחברו ושעבודים, אלא הוא ענין בין אדם לעצמו, שצריך לרכוש בעצמו מדה זו. [אכן ע"י לק' בענין הכה"ט לדומם ד"א שאינו חיוב, ולפ"ז ליכא ראייה].

וע"י מאירי ב"ק צב: דמי שאינו נוהג בהכרת הטוב "יורה על פחיתות מדה וסגנון טבע פחות ונמאס". ובשטמ"ק שם בשם הר"י מיגש כ' [לגבי המזיק לאדם שנהנה ממנו] "הועושהו יוצא משורת המוסר ודרך ארץ". ומבו' דאינו ביחס לחברו אלא חסרון במידות העושה.

וכ"מ בבב"ב (קיד פ"ב) [שכ' דקבורת מת מטעם הכרת הטוב], וז"ל על דרך מדה טובה והוא שישא פנים למי שנהנה ממנו, כמו שבא בתורה ללמד מדה טובה לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, ע"ש.

וכן פשוט שישוד הכרת הטוב הוא במידת העונה, והיא פועל יוצא שלה, שכן הענו אינו המפחית בערך עצמו, אלא הוא היודע את מעלותיו ואעפ"כ אינו מחזיק טובה לעצמו. [וע"י שפתי חיים מדות א' ע"י שמה] וע"י רלב"ג משלי יז, ג דחומרת העונש על כפיות טובה הוא מחמת חומר המדה הרעה, "על זאת התכונה הפחותה, כי היא תמנע האדם מכל הטובות והשלימיות...".

הכרת הטוב לדומם

רש"י בפר' (ז, יט) לגבי מכת דם וצפרדע לפי שהגן היאור על משה וכו' לפיכך לא לקה על ידו. וכן במכת כינים (ח, יב) לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה לפי שהגן עליו וכו'. [ומקורו במד"ר (פ"ט) וע"ע במד"ר בשלח פ"כ א] ובב"ק צב: בירא דשתית מיניה מיה לא תשדי ביה קלא, והמקור מלא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, ע"ש. והק' החת"ס מ"ט לא מיייתי מהפר' שהכה אהרן במקום משה, ע"ש מ"ש (עה"ת ובחי' הש"ס השלם). והיפ"ת על המד"ר ר"פ בשלח תי' דמקרא דלא תתעב מצרי עדיף דכתיב בהדיא. ופירש"י כלומר דבר הנצרך לך פעם אחת שוב לא תבזהו. וע"ש בשטמ"ק בשם הר"י מיגש דהרי"ף לא רצה לדון בענין מרחץ שנהנה ממנו.

אכן נראה דיש חולקים דאין דין הכרת הטוב לדומם, דבשטמ"ק בשם גאון סיים שם, אזהרה לאדם שלא יהא מזיק לחברו שנהנה ממנו. ומשמע דלא ניח"ל לפרש כפשוטו שהוא לכל דבר שנהנה ממנו, [כבור מים]. ויותר מפורש במאירי שכ' אע"פ שראוי להזהר שלא לבזות שום אדם בעולם, מ"מ ראוי להזהר בזה תכלית האזהרה במה שנתכבד בו ונשתמש בו, שלא יהרהר לבזותו כלל, וכי' דרך צחות אמרו בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא, עכ"ל. ומבו' דענין הבו' נא' בדרך צחות ולא למעשה, דאל"כ ל"ל

להקדים דהחידוש כאן הוא באזהרה המיוחדת, והרי איכא חידוש במה שהוא גם לדומם. [ומ"ש לגבי משה רבינו שלא הכה היאור, י"ל דאמנם איכא מדה

טובה וחסידות בזה אך אינו חיוב].

בגדרי חובת הכרת הטוב

הרב הנניה הסגל

הנה בהאי ענינא דהכרת הטוב מצינו להתיי אדם בהל' כיבוד אב ואם (כלל ס"ז ס"ב) שכתב בזה דברים חוצצים וז"ל "יסכר פי דוברי שקר האומרים שאינם צריכים להחזיק טובה לאב ואם כי להנאת עצמם היו מכוונים וממילא נולד וכיון שנולד מהם נתן הקב"ה הטבע שהאב והאם יגדלו בניהם בטבע ככל בהמה חיה ועוף שמגדלים בניהם ואין הבנים מחזיקים טובה לאבותיהם, יתאלמנו וישתתקו ויתחרשו כדכתיב תאלמנה שפתי שקר, כי הם בעצמם מעידים עליהם שהם כבהמה ולא חלק ה' להם לב לדעת ולהבין, ועל זה אמרו חכמים כל הכופר בטובתו של חבירו סוף כופר בטובתו של הקב"ה, דלדבריהם גם אינם צריכים לכבד ולירא מהמקום ב"ה כיון שאנחנו מעשי ידיו של הקב"ה, מהראוי להיטיב ולחמול על מעשי ידיו, ואין ספק שהאומרים כן שהם כופרים בלבם".

ולכאנ' מדבריו מבואר דענין הכרת הטוב אינו דוקא מחמת שהשני חפץ לעשות לי טובה והטריח עצמו למעני, אלא הוא **דין בגברא**, דאדם שקיבל טובה מחבירו, הדרך הישרה מורה שצריך להכיר לו טובה על כך, וזהו גם מה שמצינו בחז"ל דמשה רבינו לא הכה את היאור ואת העפר מחמת שעשו לו טובה ואע"ג שאין בהם דעה כלל מ"מ כיון שקיבל מהם טובה יש לו דין להתייחס אליהם בכבוד [כביכול] ולא להכותם.

ולפי"ז נסתפקתי אם אדם נהנה מחבירו באופן שלא התכוון כלל להנותו וכגון שנטע עץ לעצמו בחצירו וכעת גם הוא נהנה מהעד דלפי הנ"ל לכאנ' גם יהי לו כלפיו חיוב הכרת הטוב כיון דמ"מ נגרם לו טובה על ידו.

וכן יל"ע בהיפך כאשר חבירו נתכוין לעשות לו טובה, אך באמת אי"ז טובה בשבילו כלל ואינו חפץ בזה, דאולי בזה לא יהי חיוב הכרת הטוב כיון דלמעשה לא נהנה מחבירו, ואין החיוב על מה שחבירו רצה להנותו אלא על הטובה שהוא קיבל מחבירו וכמשנ"ל.

חיוב הכרת הטוב להורים

הרב דוד אהרן הופמן

לכאורה היה נראה לומר דמה שיש פטור בהלכות כבוד אב ואם, משל בן (יו"ד רמ ס"ה), דהיינו שאין הבן חייב להוציא מממונו עבור מצות כבוד אב"א, הוא דוקא מגדרי חיוב של כבוד אב ואם, אבל ודאי שיש לדון שמצד הכרת הטוב להוריו על כל טרחתם בגידולו וחינוכו וכו' שחייב להוציא ממנו לכבדם, ויל"ע בגדרי הכרת הטוב עד כמה מחוייב להוציא ממון עבור מי שחייב לו הכרת הטוב. ולפי"ז יש לדון שכיון שמחוייב להוציא ממון מצד הכרת הטוב, כבר הוה חיוב גם מהלכות כיבוד, כיון שכבר אין פטור משל בן בכה"ג [וכבר מבואר בב"י יו"ד רמ ס"ח] בשם הר"ן בתירוץ השני, שכן המוציא הוצאות לכבוד את אביו אע"פ שלא היה חייב בזה מקיים מצות כיבוד דהיינו שגם בכה"ג יש על זה שם כיבוד].

והקשה לי חכ"א לפי המבואר בירושלמי (פאה פ"א ה"א) שכיבוד אב"א הוא כפריעת חוב [דהיינו הכרת הטוב כמבואר בפני משה שם, שכל מה שיעשה לאביו ולאמו אינו אלא כפרעון חוב שגמלוהו הטובה בלידתו וגידולו ולימודו, עכ"ל], וחזינון שאעפ"כ התורה לא חייבה לכבדם משל בן, איך יתכן לומר שמצד הכרת הטוב שאינה קשורה לדיני כבוד אב ואם חייב יותר מאשר מצות הכיבוד שגם היא מהותה משום הכרת הטוב.

והנראה לומר בזה, דמה שהתורה חייבה לכבד את הוריו הוא אפילו הורים שמיד לאחר שנולד עזבוהו ולא גדלוהו ולא טרחו בו, ואפ"ה חייב להם הכרת הטוב על מה שהיו שותפים בבריאתו והביאוהו לעולם [כמבואר בגמ' בקידושין ג' שותפין וכו']. ועל דבר זה אמרה התורה שחייב דוקא משל אב ולא משל בן, אבל אם הוריו טרחו בגידולו וחינוכו וכו' ודאי שיש כאן תוספת הכרת הטוב דלא גרע אם הוריו היו אנשים זרים שהיו טורחים בגידולו וחינוכו וכו' שהיה חייב להם הכרת הטוב.

שוב ראיתי בספר אורחות הישיבה (עמ' שפד) שכך אמר מרן הגרא"מ ש"ך זצוק"ל לבחור אחד בענין שמיעה בקול אביו בדבר שאין נוגע לאביו שאפילו לדעת הפוסטים אינו יכול להמרות את פיו של אביו מחמת הכרת הטוב שחייב לו, מבלי כל קשר להלכות כבוד אב ואם, עיי"ש באריכות.

ויש לדון גם בדין גדול ת"ת יותר מכיבוד אב ואם, מתי אמרין שהכרת הטוב דוחה ת"ת.

חובת הכרת הטוב

הרב סיני פרלמוטר

כל אדם נעזר במהלך חייו ע"י אחרים, מעת לידתו ועד עת קבורתו זקוק הוא לעזרה למאות ואלפים, אם זה מהוריו מולידיו, או מוריו ורבותיו, אם זה מחבריו, מכריו, שכניו וידידיו, על אלו ועוד חשוב וחובה להכיר טובה.

בתורה ובחז"ל מוצאים אנו חשיבות מרובה לנושא "הכרת הטוב" ונזכיר כאן חלקם: בפרשת וארא מובא שאהרן הכה את היאור במכת דם וצפרדע ומביא על כך רש"י את המדרש וז"ל "לפי שהגן היאור על משה כשהיה ביאור לפיכך לא לקה על ידו (של משה) לא בדם ולא בצפרדעים ולקה ע"י אהרן" וכן במכת כינים לקה העפר ע"י אהרן ולא ע"י משה מהטעם הזה וכלשון רש"י "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמינהו בחול ולקה ע"י אהרן" עכ"ל רש"י ומקורו במדרשים.

אם נתבונן נראה כאן כמה נקודות חשובות:

א. היאור והעפר הם דוממים. לא מצינו על מאמץ מיוחד מצידם להגן על משה. מ"מ לא מאמץ המוכר וידוע ומובן לנו. ואעפ"כ מחוייבים לנהוג בהם כבוד. מן האמור נלמד שחיוב "הכרת הטוב" הוא גם באופן שהמטיב לא התאמץ במיוחד להיטיב. וכן אנו רואים בגמ' (ב"ק צ"ב) את הפתגם "בור ששתי ממנו אל תשליך בו אבן" ומפרש רש"י וז"ל, דבר הנצרך לך פעם אחת שוב לא תבזהו".

ב. כידוע, בסופו של דבר, העפר לא הגן על משה שהרי התגלה ע"י דתן ואבירם. והוצרך משה לברוח "ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מצרים", משמע שחיוב "הכרת הטוב" למטיב הינה גם באופן שלבסוף לא הועיל אלא מעט.

ג. זאת ועוד, הרי מאז שמשה הושם ביאור עברו שמונים שנה, דהיינו גם לאחר זמן רב לא פג הצורך להכיר טובה.

ד. השאלה הנשאלת היא, האם רק כאשר כוונת המטיב לטובה הוא זכאי להערכה ולו נאווה תהילה. או שעצם מעשה ההטבה מזכה אותו המטיב בהערכה גם כאשר כוונתו אינה טובה?

את התשובה לכך נמצא בדברי חז"ל וכדלהלן:

בתורה (בראשית י"ד) אנו מוצאים שכאשר נלחמו המלכים ארבעה מלכים את החמישה, ויבוא הפליט ויגד לאברהם העברי" מיהו הפליט מפרש רש"י זהו עוג, ובה הודיע לאברהם שנשבה לוט, ומה היתה כוונתו של עוג שיהרג אברהם במלחמה וישא את שרה. ומובא במדרש שבזכות הטובה שהטיב עם אברהם ולוט זכה והאריך ימים למעלה משמונה מאות שנה (מד"ר פרשת חוקת), וכאשר משה רבינו הוצרך להלחם עם עוג הוא פחד ואמר אלולי שהיה לו זכות לא היה כל השנים האלו אמר לו הקב"ה "אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו", מקשה על כך השפתי חכמים בסוף פר' חוקת ומקורו בתוס' נדה דף ס"א וז"ל "ואת" והלא לא נתכוון רק רצה שיהרג אברהם וישא את שרה כמו שפרש"י בפרשת לך לך, מ"מ כיוון שזכות הצלה באה ע"י שניצל לוט, היה משה ירא שמא תעמוד לו אותה זכות אע"פ שנתכוון לרעה... נמצינו למדים שעצם ההטבה מזכה בשכר גם ללא כוונה טובה.

ה. לסיום, נותר לנו לברר נקודה א' כיצד נהג באדם שהוא גם מיטיב וגם מזיק האם נתייחס בכלל להטבה שלו, ועל כך נמצא תשובה בפרשת כי תצא (דברים כ"ג) לגבי עמוני כתוב, לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה' גם דור עשירי לא יבאו להם בקהל ה' עד עולם" אבל במצרים ששעבדו בבני"ל כל כך הרבה שנים מובא לא תתעב מצרי, מכל וכל אע"פ שזרקו את הזכרים ליאור. מה טעם, שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק, לפיכך בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבוא להם בקהל ה'.

נושאי הפרשיות הבאות

בא - קידוש לבנה (יבב)

בשלח - ט"ו בשבט

יתרו - זכור את יום השבת (כו)

משפטים - השבת אבידה (נגד)

תרומה - כבוד מקדש מעט (כהה)

ד"ת מתאימים [עד 700 מילים]

אפשר להניח בצירוף שם מלא וטל', בתיבת "עומקא דפרשה" בפתח אוצה"ס בית יוסף רח' שדי חמד. או לשלוח בדוא"ל הנ"ל.

חומר יתקבל בכל שבוע עד יום שלישי בערב [ד"ת בכתי"י עד יום א']. אין המערכת אחראית להחזיר כתבים או דיסקים.

הערות והארות לחידו"ת שבגליון ניתן לשלוח לדוא"ל: gal200@neto.bezeqint.net או בתיבת "עומקא דפרשה". המערכת מתייחסת לתגובות רק תחת שם מלא. (בפרסום התגובה אפשר להשתמש ב"ת").

לע"נ

מרת מרים בת החבר משה גולדשמידט ע"ה

נלב"ע ג' שבט תשס"ט

ת.נ.צ.ב.ה.



דרושים חברותות
בכל שעות היום

התקשר עכשיו: 9141217